

‘ÉCRITURE’

Richard de Brabander, *Engagement in spiegelschrift. Een confrontatie tussen Maurice Blanchot en Jacques Derrida*. proefschrift Universiteit van Amsterdam, Totemboek, 2003, 386 pp.

Het proefschrift van Richard De Brabander is een uiterst interessant en helder geschreven werk. Beheerst en met vloeiende bewegingen voert het je door het complexe netwerk van onderlinge verhoudingen en schijnbare tegenstellingen, zonder de kern van het betoog ook maar een moment uit het oog te verliezen. De Brabander heeft met dit proefschrift bovendien een belangrijke bijdrage geleverd aan het hedendaags wijsgerig onderzoek. Om te beginnen kan zijn proefschrift gezien worden als een nadere introductie van het in Nederland nog relatief weinig besproken werk van Maurice Blanchot. Door middel van de confrontatie met Derrida nuanceert en bekritiseert hij tevens enkele voorgaande studies, die het denken van Blanchot en Derrida, met name wat betreft de *écriture*, zonder meer in elkaars verlengde plaatsten. De Brabander heeft zich daarentegen duidelijk toegelegd op de verschillen tussen beiden, door uit te gaan van de hypothese dat Derrida's notie van de *écriture* die van Blanchot spiegelt, maar tegelijkertijd ook verplaatst. De Brabanders intentie is naar eigen zeggen te laten zien dat deze verplaatsing het bovendien toestaat Blanchots positie “vanuit Derrida's filosofische vooronderstellingen te kritiseren, zoniet te deconstrueren” (17). Hoewel dit een interessante en gewaagde onderneming is – zeker wanneer men nagaat dat deze deconstructie door Derrida zelf niet wordt voltrokken – leidt zij zo nu en dan wel tot een enigszins karikaturale weergave van beide posities.

Anders dan de titel van dit recentelijk verschenen proefschrift doet vermoeden, richt het zich niet op geëngageerde literatuur, zoals bijvoorbeeld die van Sartre, maar daarentegen op het literair engagement. Het gaat hier niet om een voorafgaande ethisch-politieke betrokkenheid die vervolgens vorm krijgt in een literair werk, maar om een literair-esthetische betrokkenheid die een ethisch-politieke connotatie in zich bergt; een betrokkenheid die met andere woorden enkel in een literair werk tot uitdrukking kan komen. De vraag die aan deze studie ten grondslag ligt luidt dan ook: wat maakt engagement literair? Of liever: hoe maakt de literatuur een zelfstandige vorm van engagement mogelijk? In navolging van Maurice Blanchot (1907-2003) en Jacques Derrida (1930) zoekt De Brabander het antwoord in de voor literatuur zo kenmerkende zelfreflexiviteit. Wat het literaire schrijven doet verschillen van andere vormen van taalgebruik, is het feit dat de literatuur allereerst gericht is op haar eigen medium, op de aard en de mogelijkheid van de taal zelf, wat ertoe leidt dat zij zichzelf onophoudelijk ter discussie stelt. Deze continue zelfbevraging manifesteert zich als een spiegeling – een spiegelschrift. De eindeloosheid van deze spiegeling verhindert het literaire werk te stollen in een eenduidige en vaststaande betekenis en doet het veeleer ontwaarden in een oneindige verglijding van betekenissen die de literatuur tot het moment voert waarop zij onmogelijk wordt.

Het moge duidelijk zijn dat de ethisch-politieke betrokkenheid waarmee de zelfreflectie van het schrijven gepaard gaat niet bestaat uit een realistische of kritische weergave van de werkelijkheid, maar gezocht moet worden in de onmogelijkheid deze op eenduidige wijze ter sprake te brengen, haar in een vaste bepaling te vangen en een definitieve betekenis te verlenen. In het tonen van deze onmogelijkheid creëert de

literatuur een openheid voor het onberekenbare en het onzegbare, voor dat wat zich niet laat voorzien en in begrippen laat onderbrengen. De literatuur voegt zich bijgevolg niet naar vooropgestelde waarden of maatstaven, maar articuleert daarentegen de spanning tussen het zegbare en het onzegbare – of in meer politieke bewoordingen – tussen het algemene en het singuliere, het eigene en het vreemde. Uit deze articulatie spreekt de ethisch-politieke gevoeligheid voor het onherleidbare verschil, het onbekende en het onzegbare. Het engagement in spiegelschrift markeert zo een betrokkenheid tot dat wat in het totaliserende denken van de metafysica altijd is buitengesloten. Om zich van dergelijke metafysische associaties te ontdoen hanteren Blanchot en Derrida over het algemeen dan ook de term *'écriture'* ter aanduiding van dit zichzelf ondermijnende spiegelschrift.

Hoewel De Brabander met zijn studie naar eigen zeggen niet pretendeert een comparatieve weergave van beide denkers te geven, kan deze uiteindelijk wel als zodanig worden opgevat. Dat beide denkers de *écriture* en haar ethisch-politieke implicaties op een sterk vergelijkbare wijze ontwikkeld hebben, neemt volgens De Brabander namelijk niet weg dat er enkele fundamentele verschillen tussen hun gedachtegoed bestaan. Allereerst biedt hij echter een tamelijk opzichzelfstaande uitwerking van het literair engagement van Blanchot, waarna hij dit in het tweede deel op een aantal cruciale punten confronteert met dat van Derrida. Zoals ook de titel van het eerste deel kenbaar maakt, karakteriseert De Brabander Blanchots positie samenvattend als een 'lege spiegeling'; een spiegeling van absolute afwezigheid. Zowel in zijn *récits* en romans als in zijn meer theoretische geschriften wordt de literatuur door Blanchot bepaald als een beweging naar de uiterste grens waarop zij onmogelijk wordt. Schrijven is in die zin voor Blanchot een act van aanvechting, een aanvechting van alles: de taal, de heersende orde en ten slotte de schrijver zelf. "Het schrijven ontkenst alles, trekt alles in twijfel en voltrekt zo een overgang van alles naar niets; van het eindige naar het oneindige, van de maat naar het mateloze." (52)

Dat Blanchots gehele oeuvre erop is gericht de ervaring van dit niets – een authentieke ervaring volgens Blanchot – te bereiken, brengt De Brabander ertoe diens positie als een negatieve ontologie te typeren. De zich steeds weer herhalende, want immer tot mislukken gedoemde poging van de schrijver het onuitsprekelijke ter sprake te brengen moet volgens hem namelijk gezien worden als een effect van de absolute afwezigheid die de schrijver tracht te bereiken. Hoewel Blanchots werk ontegenzeggelijk een beweging vertoont naar het niets, valt te betwijfelen of dit het beste als een 'lege spiegeling' getypeerd kan worden. Naar mijn idee ligt de nadruk bij Blanchot niet zozeer op de beweging naar het niets, maar op de onmogelijkheid deze beweging te voltrekken. Het is naar mijn idee niet het niets, maar het "niet te elimineren residu van het zijn" (*L'espace littéraire* 346), het altijd nog aanwezige restje betekenis, het noodgedwongen overleven van de schrijver, die de voltooiing van deze beweging onmogelijk maakt. In plaats van een negatief ontologische verhouding tot het niets lijkt Blanchots *écriture* eerder een ervaring van de spanningsverhouding tussen het iets en het niets, een ervaring van de onmogelijkheid van zowel het iets als het niets. Wat de *écriture* weerspiegelt is dus niet de leegte, maar "het beeld van de taal zelf" (*L'espace littéraire* 28), dat "speels en onophoudelijk circuleert" (*Celui qui ne m'accompagnait pas* 131).

Het is precies op dit cruciale punt dat Derrida's opvatting volgens De Brabander zou afwijken van die van Blanchot. Kort gezegd komt het verschil tussen beide denkers er volgens hem op neer dat waar Blanchot de oneindige herhaling als een effect van het

onzegbare andere beschouwt, Derrida het andere omgekeerd juist als een functie van de herhaling kenmerkt. De oorspronkelijkheid die door Derrida zodoende aan de herhaling wordt toegeschreven moet in verband gebracht worden met de iterabiliteit waardoor de taal volgens hem bepaald wordt. Derrida acht een onmiddellijke ervaring van het onzegbare, van de zich terugtrekkende singulariteit onmogelijk, aangezien elke ervaring altijd al bemiddeld, interpretatief en zodoende herhaalbaar is. Affirmeert Blanchot volgens De Brabander het moment waarop er door de taal niets meer te ontkennen valt – het moment van de lege spiegeling – Derrida vestigt zijn aandacht daarentegen op de generatie van verschillen – op de spiegeleffecten zogezeegd – die de oneindige spiegeling met zich meebrengt. Ik verschil in die zin van mening met De Brabander, dat men mijns inziens ook wat betreft Blanchot moet spreken van ‘spiegeleffecten’ in plaats van een ‘lege spiegeling’. Blanchots werk biedt namelijk voldoende aanwijzingen voor het feit dat de herhaling ook door hem als oorspronkelijk gedacht wordt. Zo wordt de *écriture* met name in *L'entretien infini* bijvoorbeeld als een ‘dédoublement initial’ (42) gekarakteriseerd. Dat deze kwestie het centrale punt raakt, blijkt uit het feit dat alle kritiekpunten die in deze studie tegen de opvatting van Blanchot worden ingebracht in feite in het verlengde van deze kwestie liggen.

Om te beginnen benadrukt De Brabander herhaaldelijk het feit dat Blanchot zijn *écriture*-begrip uitsluitend op de literatuur van toepassing acht. Anders dan Derrida, wiens notie van het schrift zich tot elke willekeurige taaluiting uitstrekt, zou Blanchot de literaire taal strikt onderscheiden van het alledaagse discours, waarin de taal niet geaffirmeerd, maar gebruikt en verbruikt wordt. Hiermee verzet Blanchot zich niet alleen tegen de opvatting dat de literatuur slechts een omslachtige vorm van communicatie is, maar gaat hij tevens veel verder door te beweren dat de taal in wezen literair is. Welbeschouwd leidt deze bewering tot de conclusie dat het alledaags discours een oneigenlijk spreken is, hetgeen door De Brabander als een aanwijzing wordt opgevat dat Blanchot vasthoudt aan de metafysische tegenstelling tussen eigenlijk en oneigenlijk. Blanchots privilegering van de literatuur zou met andere woorden de hoop op een authenticiteit, een eigenlijke naam, verraden die de hiërarchie tussen taaluitingen, taalvormen en talen niet deconstrueert, zoals bij Derrida het geval is, maar instandhoudt. Toegegeven dat Blanchot de literatuur inderdaad voortdurend afzet tegen het alledaagse discours, moet men hier naar mijn idee toch niet een al te strikt dualisme uit afleiden. Met deze tegenstelling doelt Blanchot namelijk veeleer op twee dimensies van de taal, die in elke mogelijke taaluiting – al dan niet literair – voorkomen en elk schrijven juist daarom al onzuiver en inauthentiek maken.

Wanneer men de *écriture* niet slechts voorbehoudt aan die vorm van schrijven die zichzelf tot het uiterste drijft, maar deze in meer of mindere mate in elk taalgebruik herkent, maakt deze metafysische hoop op een authentiek schrijven plaats voor de onvoorwaardelijke affirmatie van een onherleidbare veelvoud van talen, voor een doelloos spel van talige entingen. Het is de affirmatie van deze onherleidbare veelvoud die de tegenstelling tussen eigenlijke en oneigenlijke pas werkelijk ondermijnt. Deze laatste denkbeving, die volgens De Brabander enkel door Derrida wordt voltrokken, wordt gemotiveerd door de zogenaamde act van deling, “een act die een bepaalde verveelvoudiging impliceert waarin gevestigde kaders aaneengevlochten en onteigend worden” (39). Blanchots *écriture*-begrip neemt volgens De Brabander daarentegen hoofdzakelijk de eerder genoemde act van aanvechting tot uitgangspunt, aangezien de enige beweging van de literatuur volgens hem die tot het uiterst mogelijke is. In andere

terminologie plaatst De Brabander de posities van beide denkers nog eens tegenover elkaar door aan te geven dat het Blanchot in de literatuur uiteindelijk te doen is om het sterven (*écrire is mourir*) en Derrida daarentegen om het overleven (*sur-vivre*). Anders dan de act van aanvechting leidt de derridiaanse deling volgens De Brabander niet tot een ervaring van extreme passiviteit, maar tot een niet tot rust te brengen spel van verplaatsing en transformatie. Ook hier lijkt Blanchots positie mij echter meer met die van Derrida overeen te komen dan De Brabander doet voorkomen, gegeven het feit dat de onbereikbaarheid van een absolute afwezigheid, van de dood, de schrijver juist belast met de opdracht van een eeuwig overleven.

Een verschil in opvatting omtrent het spiegelschrift brengt vanzelfsprekend ook verschillende ethisch-politieke implicaties met zich mee. Zo leidt Blanchots gerichtheid op het uiterste van het menselijk mogelijke volgens De Brabander tot een engagement met het onmenselijke, dat wil zeggen, een engagement met dat wat aan de gevestigde orde ontsnapt, hetgeen de schrijver er toe aanzet elke verbintenis met de wereld, de taal en zichzelf los te knopen. Aangezien men in een dergelijke ontbonden (*dégagé*), poëtische toestand op authentieke wijze existeert, openbaart een dergelijk engagement met het onmenselijke paradoxaal genoeg juist het menselijke bij uitstek. Ook nu weer blijkt Blanchots werk volgens De Brabander het literaire aldus een ontologische voorrang te verlenen die gestoeld is op een onderscheid tussen een eigenlijke en een oneigenlijke vorm van existen. Alhoewel Blanchot de aandacht in zijn latere werk verschuift van het onmenselijke naar de alteriteit, de discontinuïteit en meervoudigheid, blijft dit bezwaar volgens De Brabander niettemin van kracht.

In plaats van een engagement dat verbonden is met de onmogelijkheid te spreken, getuigt Derrida's opvatting volgens De Brabander eerder van een babylonische spraakverwarring, van een heterogene veelheid van talen, waarvan geen enkele aanspraak kan maken op authenticiteit. In die zin kan Derrida's 'engagement in Babel' gezien worden als een radicalisering van het literair engagement van Blanchot. Hoewel Derrida de metafysische hoop, waaraan Blanchot zich volgens De Brabander nog vast blijft klampen, door deze radicalisering kan laten varen, blijft zijn denken volgens hem wel in een impasse steken. Naar zijn mening blijft Derrida enkel gefixeerd op de aporetische spanning tussen verschillende niet tot elkaar te herleiden talen, zonder deze als uitgangspunt te nemen voor een nieuwe manier van lezen, experimenteren en betekenis creëren, zoals bijvoorbeeld Deleuze en Guattari nastreven.

Zoals ik hierboven kort uiteen heb gezet, wordt met name Blanchots positie naar mijn idee wat ongenueanceerd naar voren gebracht, waardoor deze op sommige punten zelfs tegengesteld wordt aan die van Derrida. Aangezien Blanchots *écriture* niet zozeer de reflectie van een absolute afwezigheid is, maar juist van de onmogelijkheid daarvan en bijgevolg van een oorspronkelijke complementariteit, valt er veel voor te zeggen dat Derrida's opvatting nauwer bij die van Blanchot aansluit dan De Brabander bepleit. Dat Derrida zich zelf niet gewaagd heeft aan een kritiek op of een deconstructie van Blanchot, heeft daarom misschien minder te maken met een zekere gereserveerdheid ten aanzien van diens teksten, dan met het feit dat ook hij deze op enkele belangrijke punten toch anders lijkt te lezen, getuige bijvoorbeeld de veelzeggende woorden die Derrida sprak op de begrafenis van zijn vorig jaar overleden vriend – een vriend die hij overigens voor het eerst ontmoette op de barricaden van mei '68 –: "Car au-delà de tout ce qu'une lecture précipitée porterait à croire, au-delà de ce que sa constante attention à la mort, à cet

événement sans événement du mourir, peuvent laisser penser, Maurice Blanchot n'a aimé, il n'aura affirmé que la vie et le vivre" [Want voorbij dat wat een overhaaste lezing zal doen geloven, voorbij dat wat zijn constante aandacht voor de dood, voor die gebeurtenis zonder gebeurtenis van het sterven, kan doen denken, heeft Maurice Blanchot van niets anders gehouden en niets anders geaffirmeerd dan het leven en te leven. 'Un témoin de toujours', 24 februari 2003]. Ook Derrida lijkt hiermee aan te willen geven dat waar het Blanchot uiteindelijk om gaat niet zozeer het sterven is, maar juist het leven, het voortleven als gevolg van de onmogelijkheid te sterven.

Aukje VAN ROODEN (Tilburg)